

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Rada Stakić
Kornelia Tanjga Vidović
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

UDK 821.112.2.09
DOI 10.7251/fil13082748

ANALIZA PREVODA KULTUROLOŠKIH POJMOVA (KULTUREMA) U ROMANU „ANSICHTEN EINES CLOWNS“

Apstrakt: Poređenjem izabranih primjera iz romana „*Ansichten eines Clowns*“ njemačkog pisca Hajnriha Bela (*Heinrich Böll*), koji sadrže kulturološke pojmove s dva prevoda na srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik, autorke ovog rada osvjetljavaju prevodilačke postupke i otkrivaju prevodilačke metode koje su u osnovi tih postupaka. Svrha ove analize je da se ukaže na važnost kulturološke kompetentnosti prevodilaca, kao i na eventualnu potrebu za novim prevodima Belovog djela, koji bi čitaocima našeg vremena što više približili Belov svijet i kritiku njemačkog društva nakon Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: „*Ansichten eines Clowns*“, *Bel*, kulturološki pojam, kontekst, prevod, prevodilački postupak.

Ako ono što nam je poznato, sagledamo sa stanovišta neke druge metode ili na stranom jeziku, onda to poprima neobičnu draž novine i svježine.¹

1. Pojam kulture i kulturološka kompetencija prevodioca

Ako polazimo od činjenice da prevođenje nije samo jezički transfer već da je uvijek i kulturološki, onda se podrazumijeva da za dobar prevod nije dovoljno samo izvrsno poznavanje jezika već i posjedovanje kulturološke kompetencije. Kulturološke barijere mogu biti čak i veća prepreka za razumijevanje, nego što su to same jezičke. Prevodiočevo poznavanje strane kao i vlastite kulture neophodno je da bi se izbjegli nesporazumi i pogrešne interpretacije u interkulturalnoj komunikaciji. Pritom su profesionalni prevodioci svjesni ukorijenjenosti u vlastitu kulturu i

potrebe da se tokom prevođenja „odvoje“ od nje, da je „kontrolišu“. Dobar prevodilac je senzibiliziran za razlike u poimanjima kulturoloških pojmova, proisteklih iz neke specifične kulture. U mnoštvu definicija o tome šta je to *kultura*, izdvojivemo onu Kristijane Nord (*Christiane Nord*), koja kulturu vidi kao *zajednicu ili grupu koja se od drugih zajednica ili grupa razlikuje po zajedničkim oblicima ponašanja i djelovanja* (Nord 1993a: 20). Neke zemlje imaju sličnosti u kulturi, ali postoje i ogromne razlike, pri čemu faktor prostora i vremena utiče na promjenu značenja kulturoloških pojmova. Ostanemo li u evropskim okvirima, ne postoji identična kulturološka situacija, što znači da ni kulturološki pojmovi ne znače isto u različitim kulturama.

Da bi se ustanovilo šta je uopšte neka kulturološka specifičnost, uvijek se polazi

¹ *Wenn wir das, was wir wissen, nach anderer Methode oder wohl gar in fremder Sprache dargelegt finden, so erhält es einen sonderbaren Reiz der Neuheit und frischen Ansehens* (Goethe).

od vlastite kulture. Onaj ko upoređuje mora biti na distanci od vlastitog stajališta i porediti „izvana“. U tom slučaju, poređenjem će neki pojam, fenomen, postati „kulturološki specifičan“. Tek u postupku poređenja neki fenomen se javlja kao kulturološki specifikum, kao nešto što se javlja u samo jednoj kulturi (u poređenju s drugom), postaje „kulturema“.

2. Interkulturalni transfer i (teorija prevođenja) translologija

Aspekt stranosti kao problem interkulturalnog transfera sve češće je tema translologije. S druge strane, u fokusu je prevođenje kao jezičko djelovanje koje je uslovljeno kompleksnom konstelacijom između pojedinačnih kultura, odnosno prevođenje kao simbioza triju kategorija: jezika, teksta i kulture.

Analiza odabranih primjera iz Belovog djela zasniva se na teoriji skoposa,² kao i na teoriji funkcionalnog prevođenja Kristijane Nord. Ona definiše prevođenje kao proizvodnju funkcionalno opravdanog ciljnog teksta koji se nadovezuje na izvorni tekst, pri čemu se ta povezanost specifičnije određuje zavisno od skoposa, odnosno od funkcije ciljnog teksta kojoj se teži ili

² Prema teoriji skoposa (gr. *skopos* = cilj), prevođenje nije samo puko transkodiranje riječi ili rečenica iz jednog jezika u drugi već je to kompleksan postupak u kojem neko u novoj situaciji, pod savim drugačijim uslovima, prenosi izvorni tekst. Time se prevazilazi problem „neprevodivosti“ na nivou riječi ili rečenice, jer se na nivou teksta može izostaviti ili prevesti drugim sredstvima, ukoliko tekst ispunjava svoju svrhu. Važna je situacija – sociokulturološka ukorijenjenost partnera u komunikaciji (prevodioca, primaoca teksta u ciljnom jeziku) u društvo sa svim njegovim kulturnim datostima, predznanjima, normama i konvencijama, a s druge strane i njegova individualna situacija, sklonosti, dispozicije, itd. Svaki prevod je usmjeren ka određenim primaocima i prevodilac postupa onako kako to od njega očekuje ciljna kultura. Teorija skoposa se može primijeniti na sve slučajeve prevođenja, jer prevode posmatra kao komunikativne akcione elemente u situaciji.

koja se od prevodioca zahtijeva (Nord 1988: 31). Prije detaljne analize izvornog teksta neophodno je određivanje funkcije ciljnog teksta. Osim funkcionalne opravdanosti, Nordova uvodi pojam lojalnosti u smislu odgovornosti prevodioca naspram očekivanja primaoca ciljnog teksta, te namjera autora izvornog teksta. „U našoj (današnjoj, zapadnoj) kulturi očekujemo (kao normalni čitaoci i čitateljke, bez predznanja o teoriji prevođenja) da prevod prenosi gledišta autora u 'istoj' mjeri kao i original. [...] Prevodilac snosi odgovornost, da ne dovodi svjesno u zabludu partnere u tom postupku, već da eventualna odstupanja od konvencionalnog razumijevanja prevoda saopšti i obrazloži“ (Nord 1993: 17–18).

Kristijane Nord razlikuje probleme i poteškoće prilikom prevođenja. Poteškoće predstavljaju subjektivne prepreke koje su rezultat nedostatka kompetentnosti, iskustva ili znanja prevodioca. Poteškoće se smanjuju vremenom, sve većim iskustvom i tekstualnom kompetentnošću. S druge strane, problemi prilikom prevođenja ne zavise od kompetentnosti prevodioca, već i od drugih faktora, a Nordova ih dijeli u četiri kategorije. Pragmatski problemi obuhvataju kulturom uslovljene pretpostavke o predznanju recipijenta ciljnog teksta i o njegovoj kulturološkoj perspektivi. Konvencijama uslovljeni problemi nastaju kod razlika između konvencija kulture jezika izvornika i jezika cilja (npr. konvencije tekstualnih vrsta, stilske, književne i formalne konvencije). Problemi koji su specifični za određeni jezički par nastaju zbog strukturalnih razlika dvaju jezika na polju leksike, sintakse i suprasegmentalnih elemenata. Tekstualno specifični problemi prevođenja obuhvataju sve specifične slučajeve koji se, prije svega, pojavljuju u književnim tekstovima i koji se moraju rješavati zavisno od konteksta.

U translologiji ne postoji jedinstven stav o tome kako uspješno prevoditi elemente jedne kulture, te ovaj transfer uveliko zavisi od samog pojedinca – prevodioca.

Rada Stakić, Kornelia Tanjga Vidović

Tako i Kusmaul (Kußmaul 2010: 42) slikovito skreće pažnju na problem, ali ne navodi rješenje:

Es ist nun so, dass manche ausgangssprachlichen (AS-) Wörter in der Zielkultur Schwierigkeiten hätten, lebendig zu werden; die Luft der Zielkultur ist ihnen nicht zuträglich. Doch dies ist kein unlösbares Problem.

Umberto Eko se poziva na danas uobičajene termine u teorijama prevođenja: prevod je orijentisan ili prema ciljnom ili prema izvornom jeziku (*target* ili *source oriented*). U tome se reflektuje vječna dilema: treba li prevod da *premjesti* čitaoca u neku određenu epohu, u određeni kulturni milje – onaj iz originalnog teksta, ili bi ta epoha i milje pak trebalo da budu približeni čitaocu (Eco 2010: 200).

3. Prevod kulturoloških pojmova u romanu „Ansichten eines Clowns“

Hajnrih Bel (1917–1985), njemački književnik čije je stvaranje vezano za poslijeratni period, poznato je književno ime i na našim prostorima. Godine 1972. za svoj književni rad dobio je Nobelovu nagradu. Većina njegovih djela prevedena je i na srpski jezik. Pisao je o stvarnosti njemačkog poratnog modernog društva, kritikujući licemjerje i malograđanštinu u okrilju *nove demokratije* i njenih institucija. Roman „Ansichten eines Clowns“ (*Мишљена једног клоуна / Gledišta jednog klauna*) izazvao je najviše polemika i kontroverzi u njemačkoj javnosti. Kroz lik glavnog junaka, društvenim konvencijama neprilagođenog Hansa Šnira, Bel razotkriva lažni moral etabliranih *katolika* i *hrišćana* koji su od dojučerašnjih Hitlerovih sljedbenika naprasno postali (kvazi)demokrate u zemlji *privrednog čuda*.

Korpus rada obuhvata originalnu verziju na njemačkom jeziku (22. izdanje, 1999) i prevode na *srpskohrvatski* (Prosveta, Beograd, 1966, prevod: Marija Đorđević) i *hrvatskosrpski* jezik („August Cesa-

rec“, Zagreb, 1989, prevod: Sonja Đerasimović). To su, do sada, jedina dva prevoda ovog romana na srpskom/hrvatskom govornom području nekadašnje zajedničke države – Jugoslavije i, s obzirom na zvaničnu jezičku politiku, odnosno zvanični naziv jezika³ do raspada države, smatramo da je zanimljivo i opravdano uporediti oba prevoda s originalnim djelom, tim prije što je između njih znatna vremenska distanca od 23 godine. Roman nam se učinio pogodnim zbog svojih raznovrsnih, specifičnih kulturoloških elemenata koji su izazov za književnog prevodioca. Stoga je cilj ovog rada da pobliže objasni prevodilačke postupke pri prevođenju specifičnih termina, prvenstveno poteklih iz njemačke kulture i civilizacije, kao i da procijeni adekvatnost prevodilačkog izbora.

I njemački originalni tekst i prevodni ekvivalenti posmatrani su izolovano, a potom međusobno upoređeni. S obzirom na to da cjelokupan tekst pruža mnoštvo kulturološki specifične terminologije, za okvire ovog rada napravljen je izbor koji obuhvata primjere iz domena religije, realija, toponima, književnih konotacija, ideologema.

3.1. Pojmovi koji se odnose na religiju

Primjer 3.1.1.

Seitdem Marie mich verlassen hat, um Züpfner, diesen **Katholiken**, zu heiraten, ist der Ablauf noch mechanischer geworden, (...) (13)

Откако ме је Марија напустила да би се удала за Ципфнера, тог **католика**, овај редослед постао је још више механизован (...) (15)

Ovdje se po prvi put čitalac romana susreće s terminom „katolik“. Za njemačkog čitaoca, pogotovo poznavao Belovog književnog opusa, termin ima sasvim dru-

³ Prof. dr Dalibor Brozović, prof. dr Pavle Ivić: „Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski“, *Enciklopedija Jugoslavije*, JLZ, Zagreb 1988.

go značenje u odnosu na čitaoca ciljnog jezika, kome je za razumijevanje konteksta potrebno poznavanje njemačke civilizacije. U tom slučaju, ova presupozicija ne predstavlja veći problem. Čitaocu je, s pravom, prepušteno da iz daljeg konteksta shvati puno značenje pojma „katolik“ u Belovom smislu kritike institucije i djelovanja Katoličke crkve u poratnom njemačkom društvu.

Primjer 3.1.2.

Ich ließ den **christlichen Herrn Kostert** da hinten am anderen Ende der Leitung schwitzen; (...) (17)

Пустио сам **хришћанског господина Костерта** тамо на другом крају жице да се презнојава; (...) (19)

Pustio sam **kršćansku dušu gospodina Kosterta** da se tamo, na drugom kraju žice znoji; (...) (11)

Pridjev *christlich* Bel u ovom romanu koristi bezmalo uvijek sa izvjesnom žaokom koja cilja na dvostruki moral i udaljenost od, po autorovom shvatanju, istinskih *hrišćanskih* vrijednosti institucije koja se na njih kao takve poziva. Dok M. Đorđević gornju sintagmu prevodi doslovno, S. Đerasimović je primijenila postupak dodavanja, proširujući na taj način originalnu sintagmu, te time bolje uspjela prenijeti Belovu ironiju koja je čitaocu izvornog jezika samorazumljiva.

Primjer 3.1.3.

Sie beteten auch nicht einfach ein **Vaterunser** oder ein **Ave-Maria** (...) (22)

И нису молили једноставно **Оче наш** или **Здрaво Маријо** (...) (24)

I nisu jednostavno molili **Oče naš** ili **Ave Mariju** (...) (16)

U prevodu M. Đorđević naslovi obje molitve doslovno su prevedeni, pri čemu je „Zdravo Marijo“ *katolička* varijanta za pravoslavnu molitvu „Bogorodice djevo“, što i

odgovara *katoličkom* miljeu izvornog teksta; drugi prevod zadržava pak izvorni (latinski) naziv druge molitve, internacionalno i kulturološki prepoznatljiv i kroz Guinovu istoimenu kompoziciju. Nijedan od ovih prevodilačkih postupaka neće zbuniti čitaoca, jer su termini opšteprepoznatljivi i čitaocu koji se ne smatra dijelom hrišćanske civilizacije.

Primjer 3.1.4.

Die **Patres** waren sehr nett gewesen, (...) (42)

Оци су били веома љубазни, (...) (48)

Patri su bili vrlo prijazni, (...) (40)

U prethodnom tekstu je čitalac već saznao da mladi Šnir, mada porijeklom iz protestantske porodice, pohađa katoličku školu, što je bila izvjesna poslijeratna *moda* konfesionalnog zbližavanja. Noviji prevod daje prednost posuđenici iz latinskog jezika, ovdje u prilagođenom obliku množine, dok M. Đorđević koristi oblik množine „oci“, u kulturi ciljnog jezika prepoznatljiv samo u kontekstu Crkve, u značenju *sveštenici* koji se bave obrazovnim radom. Katolički kontekst, na kojem autor Bel i te kako insistira, bolje je zadržan posuđenicom.

3.2. Njemačke specifičnosti i realije

Primjer 3.2.1.

Dann ein Anruf vom Veranstalter, durch den ich jetzt erst erfuhr, daß er dem christlichen **Bildungswerk** vorstand. (16)

Затим позив од приређивача, од кога сам тек сада дознао да управља хришћанским **образовним радом**. (18–19)

Zatim je uslijedio naziv organizatora od kojeg sam tek saznao da stoji na čelu kršćanskog **fonda za obrazovanje**. (10)

Institucija „das christliche Bildungswerk“ je u Njemačkoj spona između Crkve i društva u širem smislu – ne obuhvata samo *obrazovanje* već i brojne druge oblike

Rada Stakić, Kornelia Tanjga Vidović

djelovanja u javnosti – koncerte, radionice, predavanja, terapijski rad i slično, čime Crkva nastoji da bude što prisutnija u široj zajednici. Čitalac ciljnog jezika može ostati zbunjen i jednim i drugim prevodom ove institucije, jer nijedan dovoljno ne iskazuje njenu suštinu: stariji prevod je doslovan, dok je u drugom primijenjen postupak dodavanja, svodeći značenje imenice „Bildung“ samo na komponentu obrazovanja. Objašnjenje u vidu fusnote ili posebnog glosara na kraju knjige bolje bi predočilo ovu kulturološku komponentu karakterističnu za djelovanje hrišćanskih crkava u poslijeratnoj Njemačkoj.

Primjer 3.2.2.

Kein Kognak mehr, sondern **Korn**, (...) (15)

Није више било коњака, него **ракије од жита**, (...) (17)

Nije više bilo konjaka, samo još **prepečenice**, (...) (9)

Njemački „Korn“, koji kao termin za posebnu vrstu rakije napravljene od žitarica (obično pšenice ili raži) poznaje i srpski jezik, M. Đorđević prevodi vjerno originalu, koristeći se prevodilačkim postupkom dodavanja (rakija od žita), očito smatrajući da bi *korn* bio neprepoznatljiv širem krugu čitalaca. U drugom (hrvatskosrpskom) prevodu, prevodilac u nedostatku prevodnog ekvivalenta za „Korn“ primjenjuje lokalizaciju, odnosno zamjenu kulturološkog pojma, opredjeljujući se za *domaći*, regionalni termin „prepečenica“, koji ovdje ne odgovara pravom značenju koje ima u izvornom jeziku (pošto je u poimanju naše „kulture pijenja“ prepečenica prvenstveno dvostruko destilovana rakija od šljiva – šljivovica, s preko 40% alkohola). Stariji prevod je ponudio bolje rješenje, jer „rakija od žita“ nije toliko nepoznata u našim krajevima, a zadržana je i *aroma* originala.

Primjer 3.2.3.

(...) Herbert Kalick, damals vierzehn, mein **Jungvolkführer**, (...) (28)

(...) Херберт Калик, у то време четрнаест година стар, мој **вођа омладине**, (...) (32)

(...) Herbert Kalick, tada četrnaest godina star, naš **omladinski vođa**, (...) (24)

Oba prevoda neutralizuju značenje termina *Jungvolkführer* iz izvornog teksta i oduzimaju mu politički i vremenski kontekst, prevodeći ovu njemačku složenicu kao *voђа омладине*, odnosno *omladinski vođa*. Pa ipak, ne radi se o sasvim *običnom* omladincu: *Jungvolk* (skraćeno od „das deutsche Jungvolk“) bio je „predstraža“ nacionalsocijalističke omladinske organizacije *Hitlerjugend*, čiji su članovi bili dječaci u dobi od 10 do 14 godina koje je trebalo indoktrinirati i militaristički usmjeriti.

Primjer 3.2.4.

(...) „Ich werde ein **Werwolf**, du vielleicht nicht?“ (29)

(...) „Постаћу **верволф***, зар ти нећеш?“ (32)

(...) „Postat ću **jurišnik**, zar ti možda nećeš?“ (24)

I u ovom primjeru imamo dva različita prevodilačka pristupa: u prevodu M. Đorđević je potpuno, uz neophodnu transkripciju, zadržan izvorni termin, dok S. Đerasimović neutralizuje sa „jurišnik“; fusnota starijeg prevoda daje čitaocu potrebno objašnjenje: u nacističkoj Njemačkoj to je bio naziv za paravoјnu organizaciju koja je trebalo da bude posljednja odbrana Hitlerovog režima, uključivala je mahom maloljetnike i starce (u starogermanskoј mitologiji *Werwolf* označava krvoločnu neman, pola čovjek, pola zvijer). Kada osmogodišnji Leo svom bratu Hansu sasvim ozbiljno izražava ovu namjeru, čitaocu je predočena beskrupuloznost jednog totalitarističkog režima koji ne štedi ni život svojih maloljetnih podanika.

Primjer 3.2.5.

Der Roman endet mit einer heimlichen Trauung; die aber brachte Schnitzler den Undank der **Reichsschrifttumskammer** ein, die ihm Schreiberbot auferlegte, etwa für zehn Monate. (36)

Роман се завршава тајним венчањем; али ово је Шницлеру донело незахвалност **Државне коморе за књижевност**, која га је осудила да око десет месеци не сме писати. (40)

Roman je završavao tajnim vjenčanjem – ali ono je za Šniclera imalo kao posljedicu nezahvalnu ozlojeđenost **Komore za književnost Rajha** koja mu je izdala zabranu pisanja na otprilike deset mjeseci. (32)

Za *Reichsschrifttumskammer* – jedno od sedam odjeljenja Komore za kulturu Rajha koju je 1933. osnovao Gebels, a njegovom osnivanju prethodilo spaljivanje knjiga 10. maja 1933, i čiji su članovi morali biti svi književnici koji su željeli da im se djela objavljuju, uz obavezan dokaz o njihovom *arijevskom porijeklu* – adekvatniji prevod pronašla je S. Đerasimović, zadržavajući pojam *Rajh* (Reich), dok M. Đorđević pridjevom „državni/-a“ eufemizira *rajhovski*, političko-režimski karakter ovog udruženja.

Primjer 3.2.6.

Dabei war er es, der meine Mutter zwang, uns zum Dienst zu schicken, mich ins **Jungvolk** und Henriette in den **BDM**. (36)

А при том је управо он присилио моју мајку да нас пошаље у војну службу, мене у **Јунгфолк**, а Хенријету у **BDM***. (40–41)

A pri tom je baš on bio taj koji je moju majku natjerao da nas učlani, mene u **Jungvolk***, a Henrijetu u **BDM***. (32–33)

Kao i u primjeru 2.3, u *Prosvetinom* izdanju prevoda Belove knjige prevoditeljka preuzima imenicu *Jungvolk*, svakako transkribovanu, bez ikakvog objašnjenja, očito smatrajući da je poznata većini čitalaca. *Jungvolk* je bio dio sveukupnog režimskog organizovanja i indoktriniranja mladih ljudi tokom nacističke vladavine. Za skraćenicu *BDM* prevoditeljka i u čiri-

ličnom prevodu ostavlja izvorni latinični oblik, popraćen fusnotom koja svojom nepotpunošću (doslovnim objašnjenjem skraćenice, bez navođenja istorijskog konteksta) neutrališe i eufemizira istorijsku pozadinu, važnu za kontekst djela (*BDM* – Савез немачких девојака). S. Đerasimović je dosljednija: oba preuzeta termina popraćena su fusnotama koje čitaocu cilj-nog jezika pružaju sasvim dovoljne dodatne informacije: („organizacija za dječake od 10 do 14 godina, koja je spadala pod Hitlerovu omladinu“, „organizacija Hitlerove omladine za djevojke od 14 do 18 godina“).

Primjer 3.2.7.

(...) Maries Vater wäre abgeholt worden, wenn nicht der **Gauleiter** seine „schützende Hand“ über ihn gehalten hätte (...) (181)

(...) Маријиног оца би сигурно одвели да није **гаулајтер** над њим држао своју „заштитничку руку“ (...) (199)

(...) sigurno bi došli do Marijinog oca, da **područni vođa** nije nad njim zaštitnički ispružio ruku (...) (188)

Kao i u nekim prethodno navedenim primjerima, M. Đorđević preuzima transkribovani izvorni oblik, polazeći od pretpostavke da je kao takav poznat čitaocima. S. Đerasimović prevodi doslovno. Zadržavanje originalnog naziva smatramo u ovom slučaju opravdanim prevodilačkim postupkom, jer dodatno upućuje čitaoca na kontekst navedenih događanja: njemačka složenica *Gauleiter*, sastavljena od arhaičnog (*der*) *Gau*, u značenju oblast, okrug i (*der*) *Leiter* je kao takva bila u upotrebi samo u vrijeme Trećeg rajha: gaulajter je stajao na čelu manje administrativne jedinice unutar jednog okruga i bio član organizacione strukture Nacionalsocijalističke stranke. Izostavljanjem fusnote (kod oba prevoda) čitalac je ipak uskraćen za spoznaju o pravom značenju termina, a time i za obuhvatnije razumijevanje *zaštitničke ruke* koja je spasila Marijinog oca, komunistu.

Primjer 3.2.8.

(...) Edgar trieb aus einer **Arbeiterwohlfahrtskasse** etwas für uns auf (...) (188)

(...) Едгар је пронашао нешто за нас у некој **каси радничког благостања** (...) (208)

(...) Edgar je iz neke **kase za radničku pripomoć** uspio nešto iskamčiti (...) (196)

Arbeiterwohlfahrt je udruženje koje nudi različite vrste pomoći socijalno ugroženim kategorijama stanovništva, osnovano još 1919. godine (s prekidom djelovanja u vrijeme nacističkog režima). Doslovan, stariji prevod ipak ne daje čitaocu pravu informaciju o ovoj tipično njemačkoj organizaciji radničke samopomoći. U drugoj prevodnoj varijanti je vidljivo nastojanje da se, djelimičnom lokalizacijom, termin približi tada (1989) još postojećim „kasama uzajamne pomoći“ koje su postojale unutar većih organizacija i preduzeća bivše zajedničke države.

Primjer 3.2.9.

(...) von einem weiteren, der bei der **Bundeswehr** war, behauptete sie, (...) (193)

(...) а о једном другом који је био у **Бундесверу** тврдила је (...) (214)

(...) dok je za još jednog koji je bio **vojno lice** tvrdila (...) (201)

Образованији читалац ће svakako znati šta je, u njemačkom kontekstu, *Bundesver*. Izvjesno je da M. Đorđević, preuzimajući i transkribujući pojam koji je službeni naziv za njemačke oružane snage, i polazi od te pretpostavke. U novijem prevodu primijenjen je postupak zamjene koji ne mijenja suštinu iskaza, ali je opšti utisak neutralniji i – bez *arome* originala.

Primjer 3.2.10.

Ich (...) hatte mich mit irgendwelchen **Kulturfritzen** in Erfurt getroffen. (205)

Стварно сам се (...) нашао с неким **културфрицевима** у Ерфурту. (229)

Uistinu sam (...) se sreo s neakvim njihovim **kulturnjakom**. (216)

Sufiks *-fritze* (u terminu „Kulturfritze“) javlja se uglavnom kod imenica, označavajući osobu koja ima neko zanimanje. M. Đorđević direktno, ne prevodeći, preuzima ovaj pojam, čak bez ikakve fusnote s objašnjenjem, što čitaoca ciljnog jezika potpuno zbunjuje i ne daje mu nikakvu informaciju o tome s kim se to, tamo u Erfurtu (tada DDR), Hans Šnir susreće. U novijem prevodu to je mnogo bolje riješeno pojmom „kulturnjak“,⁴ koji kao i original ima blago pejorativno značenje. Greška je, međutim, načinjena oblikom jednine, što ipak utiče i na izvjesnu promjenu značenja cijelog konteksta (DDR, u doba tzv. realnog socijalizma i strogih državnih direktiva za kulturu, kada bi Hansa Šnira, koji dolazi s druge strane „gvozdene zavjese“, ipak prije dočekalo više od jednog *kulturnjaka*).

3.3. Toponimi i nazivi ulica

Primjer 3.3.1/3.3.2.

Ich blickte auf die (...) deutsche Erde in unserem Garten, zum Rhein, über die Trauerweiden hinweg aufs **Siebengebirge**, (...) (28)

⁴ Ovaj pojam nema uvijek pejorativno značenje, što zavisi od šireg konteksta, a pokazuju sljedeći primjeri: „U Zagrebu preminuo Fadil Hadžić, *kulturnjak* s desetak biografija“ (<http://www.vecernji.ba/kultura/u-zagrebu-preminuo-fadil-hadzic-kulturnjak-s-desetak-biografija-235057>, pristupljeno 3. oktobra 2013); „Ваш *културњак* ме расистички обележава сложеном, вишезначном формулом 'несрећник из Подујева', пише генерални директор РТС-а. Генерални директор Радио-телевизије Србије (РТС) Александар Тијанић упитао је, у отвореном писму, председника Србије Томислава Николића да ли стоји иза изјава свог саветника за културу, у којима се, како каже, мимо закона најављују промене у јавном сервису“ (<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Tijanicevo-pismo-Nikolicu-zbog-optuzbi-savetnika.lt.html>, pristupljeno 3. oktobra 2013).

Баких поглед на немачку земљу (...), па према Рајни, преко жалосних врба на **Зибенгебирге**, (...) (31)

Gledao sam na njemačku zemlju (...) prema Rajni, iznad tužnih vrba prema **Sedmobrežju** (...) (23)

(...) auf einem Lastwagen wurden sie vom **Venusberg** runter nach Bonn zu einer Sammelstelle gebracht: (...) (28)

(...) возили су их на камиону са **Венусберга** за Бон на неко зборно место (...) (31)

(...) u kamionu su ih dovezli s **Venerinog brda** dolje u Bonn na centralno mjesto okupljanja (...) (23)

Топоним, преузет у транскрипцији из њемачког (*Зибенгебирге*), просјечном читаоцу је, у преводу М. Ђорђевић, неразумљив; тек уз приједлог „на“, односно „са“, и претходни контекст дало би се наслутити да се ради о узвишењу, брду или планинском масиву. Уобичајен преводилачки поступак био би да се читаоцу помоћу фусноте пружи минимална додатна информација. У преводу из 1989. године оба топонима, *Siebengebirge* и *Venusberg*, дословно су преведена (Sedmobrežje, Venerino brdo), што је неуобичајено и збуњујуће, тим прије што „Sedmobrežje“ асоцира на настанак Рима и његових седам брџуљака.

Primjer 3.3.3.

Er wohnte (...) in der **Engelsstraße** (Ich weiß bis heute nicht, ob er sich verpflichtet fühlte, in der **Engelsstraße** zu wohnen, weil er in der SPD war). (155)

Становао је у близини (...) у **Енгелсштрасе** (ни до данас не знам да ли је осећао обавезу да станује у **Енгелсштрасе*** зато што је био члан SPD). (170)

Становао је (...) у **Engelsovoj ulici** (ni danas ne znam da li se osjećaо obavezним da станује u **Engelsovoj ulici**, jer je bio član SPD-a). (161)

Nerazumljiv je prevид koji je M. Ђорђевић начинила превдећи, у више него јасном контексту, у фусноти „Engelsstraße“ као – анђеоска улица. Formalно гледано,

то може бити и „анђеоска улица“ (der Engel, s – anđeo), али је више него очито да је то улица названа по (Фридриху) Енгелсу, јер на то упućује комплетна реченица која је изразит примјер Беловог специфичног хумора и алудирања.

Primjer 3.3.4.

Um sieben (...) ging ich in die **Gudenaugasse**, (...) (44)

У седам, (...) кренуо сам у улицу **Гуденаугасе** (...) (50)

У седам, (...) отишао сам у **уличћу Gudenu** (...) (42)

Њемачка именица (*die*) *Gasse* има значење мале улице, уског пролаза и није идентична са значењем које има (*die*) *Straße* (улица); превод С. Ђерасимовић је прецизнији и адекватнији, јер је задржана њанса значења, док старији превод не прецизира изворно значење.

3.4. Književne aluzije

Primjer 3.4.1.

Als einer der Jungen fragte, wie dieser Held geheißен habe, sagte ich: „**Rübezahl**“. (29)

Када је један од дечака упитао како се тај јунак звао, рекао сам: „**Рибецал**“.* (32)

Кад је један од дечака упитао како се тај јунак звао, рекао сам: „**Палчић**“. (24)

Rübezahl је митско биће, дџиновски планински дух чије је станиште планина Крконоше (њем. Riesengebirge), за кога су везане бројне легенде и саже, те њемачка и чешка народна предања. М. Ђорђевић се у свом преводилачком поступку опредјелјује за транскрипцију изворног имена, уз фусноту која је неопходна читаоцу циљног језика да, читајући наставак текста, схвати бијесну реакцију *vođe*; претходно поминјане Шлезије додатно појашњава поенту Шнировог подругљивог одговора. У новијем преводу је овај специфични књижевно-културолошки појам преведен као *Palčić*, што ди-

Rada Stakić, Kornelia Tanjga Vidović

rektno asocira na lik iz istoimene bajke braće Grim, na sićušnog dječaka, ne većeg od palca. Ovakvim prevodom potpuno se izgubio smisao iz originala i čitalac teško može povezati Šleziju i (majušnog) *Palčića*.

Primjer 3.4.2.

(...) und ich hatte dauernd **Gunther** im Kopf, der **Siegfried** vorschicken mußte, und dachte an das fürchterliche **Nibelungengemetzel**, (...) (46)

(...) и мени је стално у глави био **Гунтер** који је испред себе морао да пошаље **Зигфрида**, и мислио сам на ужасно **нибелуншко клање** (...) (52)

(...) a meni se po glavi neprestano vrmalo **Gunther** koji je morao poslati **Siegfrida** u prethodnicu i mislio sam na ono strašno **Nibelunško klanje** (...) (44)

Obje prevoditeljke su kod prenošenja ovog navoda postupile na isti način, jednostavnim prenošenjem književnih aluzija, koje čitaocu koji ne poznaje Nibelunški ep ne znače ama baš ništa. Samo onaj ko dobro poznaje ovaj ep može shvatiti zašto Hansu Štiru, glavnom junaku romana, klovnu koga je njegova voljena Marija napustila nakon šest godina zajedničkog (ne i bračnog) života, prolaze kroz glavu ovakve pomisli i poređenja sa Zigfridom i Gunterom, te s *nihelunškim klanjem* koje je podstaknuto uvredom i osvetom.

Primjer 3.4.3.

Ich sah ihn nur an, mit „leeren Augen“, wie eine **Kleistsche** Marionette. (158)

Гледао сам га „празним очима“ као нека **клајстовска*** марионета (173)

Samo sam ga gledao „praznog pogleda“ poput **Kleistovih** marioneta. (164)

Njemački pridjevi izvedeni od ličnog imena dodavanjem sufiksa *-[i]sch*, ne označavaju konkretno tu osobu, nego imaju opšte značenje, da se nešto javlja na određen način, u određenom maniru – a čiji je začetnik navedena osoba. Tako bi

prevod M. Đorđević bio adekvatniji, jer „Klajstov“ i „klajstovski“ ne znače isto. Pojam *klajstovske marionete* potiče iz Klajstovog eseja „Über das Marionettentheater“, objavljenog 1811, u kojem autor iznosi mišljenje da svjesnost umanjuje čovjekovu prirodnu gracioznost, te je, paradoksalno, marioneta pojam suprotan izvještačenosti i prenemaganju.

4. Zaključak

Polazeći od postavki teorije skoposa, odnosno prevodilačko relevantne kritike Kristijane Nord, pokušali smo zaključiti za koje prevodilačke postupke i s kojom namjerom su se odlučile prevoditeljke M. Đorđević i S. Đerasimović. Kao što smo napomenuli u uvodnom dijelu, prevode smo posmatrale u kontekstu vremena kada su nastali i tadašnjeg zvaničnog naziva jezika, odnosno jugoslovenske jezičke politike.

Pri uvrštavanju nekog pojma u kategoriju kulturema nije nam bilo uvijek jednostavno da zanemarimo vlastita iskustva i predznanja, odnosno da procijenimo šta bi za prosječnog čitaoca iz perioda kada su prevodi publikovani (1966, 1989) moglo biti nepoznanica koja neku sintagmu ili pojam iz originalnog djela čini kulturemom. Jedna sveobuhvatna analiza svih kulturema u pomenutom djelu nadilazi okvire ovog rada, te smo se odlučile za izbor unutar četiri kategorije: religija, specifičnosti i realije, toponimi i nazivi ulica, književne aluzije.

Unutar kategorije **religija** izdvojile smo pojmove koje Bel koristi za bonški katolički milje u kojem se kreću junaci njegovog djela. Mada su to, uglavnom, internacionalni pojmovi koji prividno ne predstavljaju nikakav prevodilački izazov, oni u njemačkoj kulturi i civilizaciji imaju sasvim drugo značenje, nego u kulturi ciljnog jezika. U početku čitalac prevoda može biti zatečen tim naglašavanjem (pojma „katolik“), no, ulazeći kasnije dublje u svijet Belovog junaka, shvatiće pravo, *njemačko* značenje. U novijem prevodu je pri-

mjetna tendencija zadržavanja posuđenica (Ave Marija, patri) koja međutim ne ometa razumijevanje sadržaja, jer se dati oblici koriste i unutar ciljnog jezika.

Najviše primjera kulturema zapaženo je u kategoriji **njemačke specifičnosti i realije**, i to karakterističnih pojmova – naziva institucija ili pripadnika određenih organizacija iz doba Trećeg rajha, odnosno poratne Njemačke. Tek za nekoliko primjera dato je dodatno pojašnjenje u fusnoti (Werwolf, BDM, Jungvolk); svi ostali pojmovi su ili preuzeti kao egzotizmi, ili pak doslovno prevedeni. M. Đorđević, u starijem prevodu (1966), očigledno računa s presupozicijama kod čitalaca prevoda, jer većinu kulturema koje se odnose na doba Trećeg rajha i poratne Njemačke preuzima direktno (uz neophodnu transkripciju): гаулајтер, верволф, јунгфолк, Бундесвер... Očigledno je da prevoditeljka polazi od vlastitog poznavanja njemačke kulture i istorije. U novijem prevodu primjetna je tendencija izvjesne lokalizacije za ove kultureme, čime se izgubila *aroma* izvornog teksta. Mišljenja smo da bi se u nekom budućem, novom prevodu mogle zadržati ove specifičnosti kao egzotizmi (germanizmi), ali uz neophodno dodatno objašnjenje.

U kategoriji **toponima i naziva ulica** upadljiva su dva različita prevodilačka postupka. M. Đorđević ove nazive preuzima direktno, samo uz neophodnu (ćirilicnu) transkripciju, slijedeći postupak koji primjenjuje i kod većine realija. Dodatno objašnjenje je dato tek za primjer „Енгелсштрасе“, i to – pogrešno – kako je objašnjeno u komentaru. S translatološkog aspekta, primjereniji je prevodilački postupak u novijem prevodu, gdje su nazivi ovih lokaliteta prevedeni i ne zbunjuju čitaoca koji ne poznaju njemački jezik. Ipak, mišljenja smo da bi u tom slučaju bila poželjna dodatna objašnjenja, kako se ne bi izgubila *Fremdheit* (*stranost*), koja je kao takva i sastavni dio skoposa.

Kod prevoda **književnih aluzija** ponovo se uočava isti prevodilački postupak M. Đorđević – zadržavanje izvornih termina (Рибецал), dok se u novijem prevodu poseže za terminom za koji se pretpostavlja da je poznatiji u ciljnoj kulturi. Mišljenja smo da bi dodatna objašnjenja pojasnila ove aluzije, pogotovu u aludiraju na Nibelunški ep, gdje pominjanje junaka iz epa, bez ikakvih fusnota, podrazumijeva da čitalac razumije konstelaciju likova i njihove sukobe.

Opšti je utisak da su prevoditeljke, pogotovo M. Đorđević, nastojale, gdje god je to bilo moguće, zadržati kulturološke specifičnosti, te da nisu načinile znatnija odstupanja od izvornog teksta. Izvjesna zastupljenost „stranosti“ je ipak bila neophodna kao dio skoposa, tj. svrhe prevoda da bi u prevedenom tekstu ostao prisutan specifični milje poslijeratne Njemačke. Pa ipak, jedan novi, savremeni prevod Belovog romana obogatio bi srpsku prevodnu književnost i mlade generacije čitalaca više zainteresovao za ovog značajnog njemačkog autora.

Literatura

1. Böll, Heinrich (1999), *Ansichten eines Clowns*, Kölln: Kiepenheuer & Witsch.
2. Бел, Хајнрих (1966). *Мишљења једног клоуна*, Београд: Просвета.
3. Böll, Heinrich (1989), *Gledišta jednog klauna*, Zagreb: „August Cesarec“.
4. DUDEN (1998), *Das Bedeutungswörterbuch*, Mannheim: Dudenverlag.
4. Eco, Umberto (2010), *Quasi dasselbe mit anderen Worten*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
5. Kangrga, Jovan i Svetimir Ristić (2004), *Enciklopedijski nemačko-srpski rečnik 1/2*, Beograd: Prosveta.
6. Kußmaul, Paul (2010), *Verstehen und Übersetzen*, Tübingen: Narr Francke Verlag.
7. *Lexikon: Meilensteine-Geschichte, Kultur und Wissenschaft* (2009), Güter-

- sloh – München: Brockhaus – Bertelsmann – Wissen Media.
8. Nord, Christiane (1988), *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlage, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
 9. Nord, Christiane (1989), „Loyalität statt Treue, Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie“, *Lebende Sprachen*, 3: 100–105.
 10. Nord, Christiane (1993a), *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*, Tübingen: Francke.

ANALYSE DER ÜBERSETZUNGEN VON KULTURSPEZIFISCHEN BEGRIFFEN (KULTUREMEN) IM ROMAN „ANSICHTEN EINES CLOWNS“

Zusammenfassung

Durch den Vergleich der ausgewählten Beispiele, die Kulturbegriffe aus dem Roman des deutschen Schriftstellers Heinrich Böll „Ansichten eines Clowns“ enthalten, mit zwei Übersetzungen in die serbokroatische/kroatoserbische Sprache, erläutern die Verfasserinnen dieser Arbeit die Übersetzungsverfahren und –methoden, die ihnen zugrunde liegen. Diese Analyse hat zum Ziel, auf die Wichtigkeit der Kulturkompetenz des Übersetzers hinzuweisen, sowie auf das eventuelle Bedürfnis nach einer neuen Übersetzung von Bölls Werk, die unseren Zeitgenossen Bölls Werk möglichst nahebringen würden sowie die Kritik an der deutschen Gesellschaft nach dem Zweiten Weltkrieg.

rada.stakic@unibl.rs
kornelia.tanjga.vidovic@gmail.com